

A TÁRGYAK VALLATÁSA

Hernádi Miklós: Tárgyak a társadalomban. Bevezetés a tárgyak rendszerébe. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1982

Hernádi Miklós egy igen tág műfajt művel, amit talán legszerencsésebb lenne esszének nevezni, még szerencsésebb azonban, ha meg sem nevezzük, hanem megpróbáljuk rövidebb körülírni. Mindenekelőtt szembevetendő, hogy szerzőnk rendszerint több tudományterületről merít — szociálpszichológia, filozófia, szociológia, nyelvtudomány, irodalomelmélet, művészettörténet stb. —, de egyikbe se fézkelki be magát tartósan. Határterületeken egyensúlyoz mind műfaji, mind tárgyi tekintetben. Többek között olyan közérdekű témákkal foglalkozik, mint a közhely, képregény, hallgatás, különbözőzés, sorban állás, házibuli, giccs, hazudás és így tovább, tehát mindenekelőtt a mindennapi élet és a tömegkultúra — túlnyomórészt torz — megnyilvánulásaiival. Legfontosabb, legátfogóbb munkája *A közhely természetrajza* (Gondolat, Bp., 1973), amit a közhelyek ábécé sorrendbe szedett gyűjteménye, a *Közhelyszótár* (Gondolat, Bp., 1976) egészíti ki. Ez utóbbi hatását, azt hiszem, jól illusztrálja egyik ismerősöm reakciója: miután átböngészte a *Közhelyszótárt*, napokig nem mert megszólalni (azóta is feltűnően hallgatólagos).

Tudományközi csapongásaival, szellemes témaválasztásaival, éles ítélőképességével és kellemes, anekdotázó stílusával Hernádinak valami olyasmit sikerül nyújtania, amit a mindennapi tudat leginkább a lélektantól vár el: „gondolkozó tükröt” kapunk a kezünkbe, mely rávilágít butaságainkra s azok mögöttes mozgatóira. Nem hiába mutat a tükrör latin elnevezése (*speculum*) olyan szoros etimológiai rokonságot a *spekulálni*, gondolkodni szóval,

Hernádi „tükreiben” saját mindennapi viszonyainkat látjuk viszont egy átgondoltabb, leplezetlenebb, pontosabban, léleplezett változatban. Új könyve, a *Tárgyak a társadalomban* is csak látszólag szól tárgyakról. Viszonyokat vallat: tárgyakhoz fűződő és a tárgyak által meghatározott egészséges vagy egészségtelen emberi viszonyokat.

Szerzőnk már a bevezetőben hangsúlyozza, hogy ő a tárgyakat a „természet—technika—társadalom” hármason vonatkozásában kívánja elemezni, olyan dimenzióban tehát, amely egyelőre hiányzik a társadalomtudományokból. A szemiotika kezdeti próbálkozásaitól eltekintve (Moles, Baudrillard stb.) — hangsúlyozza Hernádi — mind ez ideig hiányzik a tárgyak társadalmi pályafutásának átfogó, biztos elméleti alapokon nyugvó társadalomtudományi leírása. E zavaró hézagot hivatott betölteni a „tárgyak rendszerének tudománya”. Noha e sorok írója erősen kételkedik abban, hogy a tárgyak „biztos elméleti alapokon nyugvó” leírása egyáltalán lehetséges, a próbálkozás mindenképpen figyelmet érdemlő, még a mindent elméletbe skatulyázó szándék szikár intellektualizmusának lehetséges buktatói ellenére is. Mivel szerzőnk eszszéisztikusan lebegő gondolkodásmódjával rendre kikerüli ezeket a buktatókat, nézzük inkább, hogyan határozza meg a tárgyakat: „Tárgyaknak azokat az objektumokat (tehát tudatunktól függetlenül létező, tudatunk számára *külső* képződményeket) nevezzük a továbbiakban, amelyek emberi célokra, emberi megmunkálással válnak ki a természeti világ anyagbázisából. A tár-

gyak a mindenkori technika közbeiktatásával társadalmi funkciót töltenek be, ezért társadalmi jelentések hordozói." A tárgyak rendszerének tudománya tehát nagyon széles területet ölel fel: úgyszólván mindent, ami van. A fenti meghatározás ugyan a tudatunk számára külső képződményekre szorítkozik, viszont — mint az a könyv egészéből is kiderül — a tárgyak az elmélet számára mindenképp tudatunkhoz fűződő viszonyukban érdekesek, tehát a tárgyak rendszerének tudománya kénytelen tudatunkat is tárgyává tenni. Másrészt ugyancsak a végtelen felé tágítja az új tudomány horizontjait az a tény is, hogy szinte mindennek lehet tárgyi *használata*, még ha az első látásra nem is szembevetőd. Hernádi ezt pontosan látja, hiszen miután végigelemzi életünk tárgyi megnyilvánulásait, a Függelékben az emberi testről értekezik, amit nem szívesen tekintünk ugyan tárgynak, de kétségtelen, hogy egész sor tárgyi használata van.

Könyve elején Hernádi a tárgyak öt különböző funkcióját emeli ki, megengedve, hogy ezek a valóságban rendszerint kevert formában jelentkeznek. A polgári szalon elengedhetetlen kelléke, a díszes ezüsteretes kézi tükör például mind az öt funkciót tartalmazhatja. *Gazdasági* funkcióját az olyan kijelentés szemléltetheti mint például: „csak a kerete 200 frankot ér”, a *technikait*: „kézhez áll a nyele”, a *szociológiai*t: „nincs mindenkinek ilyen tükre”, a *pszichológiai*t: „emlékbe kaptam”, s végül a *dokumentáris* funkciót: „szívesen használták a múlt századi polgárasszonyok”. E felosztás azután végigvonul szinte az egész könyvön és szempontokat nyújt az olyan jelenségek elemzéséhez, mint az etikett, a rangjelkép, a divat, az egyenruha és embléma, a giccs, a reklám, a gépek, a sokszorosítás, a gyűjtés stb. Szerencsére Hernádi gyakran

kicsap saját gyártmányú sablonjából, szívesen csavarint kettőt-hármat is kedvenc előítéleteinken. Szellemes példákkal alátámasztott okos meglátásai közül sokat idézhetnénk, de mivel ez egy informatív szándékú recenzióban nem szokás, elégedjünk meg a következő kettővel. Az első A rangjelkép vagy státuszszimbólum című fejezetből választottuk: „Még a hangverseny-nézőtéren böngészett partitúra is rangjelkép lehet. Egy tárgy hiánya is lehet rangjelkép. Az, hogy nincs vilamosbérletem, autós voltomat jelzi. Rangjelkép lehet egy tényállás pusztán említése vagy sugallása is, tehát nem szükséges a rangjelkép fizikai jelenléte a kellő hatáshoz. Elvont rangjelkép a rangos vagy hírneves személyek közel ismeretével való kérdés. A rendelkezésünkre álló ember (takarítónő, sofőr, titkár) hasonlóan rangjelképpé válik.” (Ez az idézet mellesleg nyelvtisztogató szempontból is tanulságos, mert kiderül belőle, hogy az idegenszerű, mégis oly gyakran használt *státuszszimbólum* szó értelmét minden veszteség nélkül kifejezi az itt következően igénybe vett szép magyar *rangjelkép* szó is.) A másik idézet a hobby klubok zászlajára kíváncsok: „A gyűjtő úgy hiszi, gyűjteményes személyes nyilatkozat saját egyéniségéről, pedig akár orgonatemezeket gyűjt, akár népi kerámiákat, akár képeslapokat, akár játékautócskákat, mélységesen azonos dolgot művel: saját személyes ügyének képviseli azt, amit vásárlóereje személyiségétől függetlenül képes számára megszerezni.”

Az ilyen és hasonló bölcs észrevételek sokasága végül a polgári és a szocialista tárgykultúra sematikus elkülönítésébe torkollik, ami azonban túlságosan is fekete-fehérre sikerült. Nyilván mondanunk sem kell: a polgári tárgykultúra lett a fekete: a tárgyak előállításának módja elide-

genült munka, célja a profitszerzés, a munkavégzés eszköz a megélhetéshez, a tárgy fő funkciója az elvont csereérték, használatának alapja a tulajdon, használatának módja pedig „tékozlás, beépített avulással”. Ezzel szemben a szocialista tárgykultúra itt nyújtott képe túlságosan — már-már vakítóan — fehér: a tárgyak előállításának módja felszabadult munka, célja az emberi szükségletek kielégítése, a munkavégzés az élet tartalmassá tételének eszköze, a tárgy funkciói „érzéki sajátosságok”, a tárgy használatának alapja közösségi hasznosság és érdek, mi több, a tárgyak használata ésszerű. Szokatlan Hernádi Miklóstól ez a kontrasztos megközelítés. A helyzetet talán az enyhítheti, hogy a szóban forgó elkülönítés normatív színezetű, a norma pedig természeténél fogva kerüli az árnyalatokat. Viszont az a probléma, hogy a felvázolt modellnek csak a szocialista

oldala (implicite) normatív, a másik, a polgári pedig deskriptív. Tudományos igényű munkáról lévén szó, ez nemcsak igazságtalan megoldás, hanem elemi hiba is. Mivel Hernádi munkájának alcímében azt olvashatjuk, hogy *Bevezetés* a tárgyak rendszerébe, ezt a könyvet nyilván csupán előzetesnek, vázlatnak kell tekintenünk. E problémakör szerteágazóbb, részletesebb feldolgozása mindenképpen hasznos munka lenne, különösen abban az esetben, ha nem akarna nagyon tudományos lenni, és ha kerülné a fentebb tárgyalt túl kontrasztos elkülönítést. E „bevezetés” azonban apró fogyatékoságai ellenére is fontos könyv: elsősorban azért, mert úttörő vállalkozás és mert zseniális részletlemezéseit valószínűleg nehéz lenne felülmúlnia e „tudományág” leendő követőinek.

Sebők Zoltán

A TRANZSCENDENCIÁTÓL VALÓ (TARTÓS) FÜGGÉS?

Vuko Pavičević: Szociologija religije sa elementima filozofije religije
BIGZ, 1980

Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia vége című munkájában, annak utolsó részében írta Engels: „Térjünk azonban ki még röviden a vallásra, mert ez az anyagi élettől a legmesszebbre esik és látszólag a legidegenebb tőle. A vallás ősrégi időben keletkezett az embereknek saját magukról és az őket körülvevő külső természetről alkotott ferde, őseredeti képzetekből. De minden ideológia, ha már egyszer megvan, az adott képzetek anyagához kapcsolódva fejlődik és ezt az anyagot továbbfejleszti; különben nem volna ideológia, vagyis a gon-

dolatokkal mint önálló, független, fejlődő, csak saját törvényeiknek alávetett lényekkel való foglalkozás. Hogy e gondolatfolyamat menetét végül is azoknak az embereknek az anyagi életfeltételei határozzák meg, akiknek a fejében ez a folyamat végbemegy, ennek szükségszerűen ők maguk nem jutnak tudatára, különben az egész ideológiának vége volna.” Ezt olvasva felvetődik az emberben a kérdés: Ha már a vallás „egészen a kezdetleges időben” keletkezett, amit már nagyon magunk mögött hagytunk, akkor miért van szükség ezeknek a kezdetleges kép-